

* * *

פרופ' הלל ברזל

אהוד בן עזר – פואטיקה ייחודית

”אנשי סדום”, ”המחצבה”, ”ספר הגעגועים”

א. סמלים תנ”כיים וארוטיים

הרומן ”אנשי סדום” מתחבר בשמו ובסמליו לסדום התנ”כית. סדום מלשון סיד, מקום העיר הכנענית הקדומה בעמק השדים (בראשית יד, ב). העיר הדרומית מבין ארבע שאלוהים הפך בכובד העוונות במטר אש וגופרית. כל עמק השדים שקע במצולות ים המלח (שם, שם, ג; יט, כג-כה). הר סדום מהווה את גוש המלח הגדול בעולם. המהפכה של ארבע הערים ובראשן סדום הפכה סמל לתוכחת אלוהים לפושעים בפי הנביאים (משה, ישעיהו, עמוס, צפניה, ירמיהו, יחזקאל). מכאן הצירופים קציני סדום, מידת סדום, מיטת סדום, מעשה סדום, צדיק אחד בסדום, מהפכת סדום ועמורה. סדום משרתת דימויים כקנה מידה להשוואה במעשי עוון ורשעות. אנשי סדום, בשם הרומן, על דרך: ”ואנשי סדום רעים וחטאים לה’ מאד” (שם יג, יג). ”אנשי סדום נסבו על הבית” (שם יט, ד).

חטאים קיצוניים יופיעו באיפיון נפשות הפועלות ביצירה. קארל הגרמני, חייל נאצי, עינה באכזריות שבוים רוסיים. גם צבי בן הארץ, אינו פטור מן הקלון. התנהג בסדיזם בפיקודיו והרס את חייו של אחד מהם. ביחסים בלי חמלה שבין אדם לאחר מצויה גם סמליות ארוטית. מערת סדום היא זירת פיתוי למשגל, בחללה מרחפת עקרות אמיתית או מדומה. היצר להוליד מביא עימו גילוי עריות. הגבר נתון בשיכרונו, האישה מחשבת יותר את צעדיה. בלילה מגיעה הילולת היצרים לשיאה. אל צבי ושרה מצטרפים מוסי ולונטל, בסצנה שהיא ספק פיתוי, ספק אונס. בעקבות הרצון למשכב זכר שכלול בסיפור המקראי, אגב ביקור המלאכים בביתו של לוט, מעשה סדום, מופיע ברומן סיפוק יצרים חורג מן הנורמטיבי. הצבר, יליד הארץ, מצרף לנטייתו כדון-זיואן את חשקו לבוא על הנשים שלא כדרכן. תלמי, נענש על ידי אביו בשל התפוח, סמל הפיתוי הקדום, שהוא מסרב לאכול. צורת העונש נשלטת באסוציאציות של סטייה מינית, על גבול מעשה סדום, אב בבנו. צבי שהוא עד לחיזיון בורח ומקיא. הנטייה לאלימות, גסות, ומיניות בעייתית, מתעצמת בנפשו.

גם יוהנס שמידט נזקק לנער בדואי המשרת אותו. הפרק, המתאר את יחסו של הגרמני הערל לנער הנימול, הסעד שהוא מושיט לו, משאיר פתח לפרשנות בכמה אופנים. מוסיף לכך את פרשת האונס למחצה של הערבייה המגושמת ששירתה בבתי הגרמנים.

סדום החדשה, על כל מה שבתוכה וסביבתה, צצה ועולה בדרך הסיפור התנ”כי שהתעצם למשל, מאז ועד עתה, כבבואה של קודמתה, עיר של זימה וחטאים. העיר החטאה היא גם עיר מקלט, הגרמני מחפש בה כפרה. צבי רואה בעין גדי אתר של מנוסה. בדומה לספר בראשית, גם כאן מתאספים אנשים ללינת לילה. הם יבקשו להיעזר לא במארח ולא בכוח עליון משמיים, הם יושיטו יד איש לרעהו. קארל רוצה בידו של צבי. הוא נאלץ להמירה בזו של דניאל הזר, אורח כמוהו. שרה תחפש משענת בצבי. היא תמצא אותה ללילה אחד בלבד. המספר מצמיד לסדום החדשה את המהפכה המטהרת ואינה מחריבה כליל. אנשים מתרכזים בעמק הבכא כדי להשמיע בו את וידוייהם. עולמם צריך להתהפך בלילה אחד, כפי שאירע בבשורה שהביאו עימם שני המלאכים, חורבן שמנוסה והצלה בצידו.

ברומן צריך להתרחש המהפך בזכותו של מעשה אחד, גואל, מכריע. למרבה הצער מגיע פסח גורדון, הצדיק האחד בסדום. סמליות כפולה בשמו, חג הפסח, גאולה מעבדות לחירות ותורתו האוטופית של אהרון דוד גורדון. אך בפיו אין בשורה, הוא אומר שאין התחלות חדשות. על הכול נסוכים, בסופו של מאזן, אדי המלח, הקיטור והגופרית. החטא מרחף על פני הכיכר. את קול הווידי מחרשה הצעקה, רמז לזו המקראית, שרבות נדרש עליה. האחת היא מדומה. זו של מוטי. השנייה היא האמיתית. נאחזת בשמו של צבי, שיבוא ויציל את הגרמני, ייתן רשות להסיע אותו לבית-החולים, בגיפ שלו. צבי המתעלס באהבים נענה לקול באיחור. הגרמני מת. רק את שרה הותיר לילה של סדום מטהרת. היא חוזרת לבעלה. היא שמעה מפיו של פסח

גורדון את סיפורה של סדום האחרת, זו שבמערותיה חיפוש מקלט הלוחמים האמיצים שלחמו ברומאים.

ב. עקרונות מוסר

סדום המקראית היא במוקד של שיח ושיג מנקודת ראות מוסרית. כמבוא לשיח נשמעת כהנחה מובנת מאליה מהי הדרך הרצויה. "כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט). מנגד נשמעת זעקת הנפגעים בסדום ועמורה המעידה על חטאים כבדים ומחייבת התערבות מלמעלה. "ארדה נא וראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא, אדעה" (שם, כ). אברהם משמיע עיקר מוסרי. "ויגש אברהם ויאמר: האף תספה צדיק עם רשע" (שם, כג). "חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, והיה הצדיק כרשע, חלילה לך, השופט כל הארץ לא יעשה משפט?!" (שם, כה).

ברומן הפוסט-מודרני, שהופיע לראשונה אחרי השואה (תשכ"ח, 1968), אין בשורה מפורשת, מחייבת אחת, בפי הנפשות הפועלות עיקרי מוסר משלהם. צבי בן-הארץ מאמץ לו השקפת עולם של "העברים הצעירים" מבית מדרשו של יונתן רטוש, שהזיזה את הדגש מיהדות הגולה ליישוב העברי בארץ-ישראל. הוא אינו מוכן להזדהות עם הנרצחים. מצד אחר אינו מצדיק פעולות מחתרת אלימות, דוגמת רציחתו של הלורד מוין בידי אנשי לח"י. לא תמיד יש לנקוט בפתרונות של כוח בדרך להשגת הישגים פוליטיים. באשר לשואה, הוא מאשים את יהודי אירופה בהליכה כצאן אל הטבח. השקפה שהיו לה הדים בזמן פרסום הרומן והלכה והתערערה ברבות השנים.

קארל הגרמני מעמיק בהבנת הקשר בין אמצעים למטרה. הוא התועה בדרכי החטא והכפרה מבין את הסכנה שבפולחן החובה, הרגש הלאומי והמלחמה מכל סוג שהוא. הוא משמיע דברים רבי טעם על מפלה וניצחון. "אך כלום אין הדבר כך בכל מקום ומקום? כלום שמעת מימך טענות כלפי צבא מנצח? כלום התעוררו אי-פעם מצפוננו של עם ורגשי הומאניות שלו עקב ניצחונותיו? לא. עמים הם כמו ילדים קטנים. תן להם לגנוב ולהשתולל, והם לא ירגישו חרטה. העזתם רק תגבר, אם יניחו אותם לנפשם." (עמ' 80). הוא תופס מהו היחס הנכון שבין חטא לפשע, בין מקלט אמיתי למחבוא מדומה. הוא מטיב לנתח את התחושות הלאומניות של אביו ומקיש מהן על העם הגרמני כולו. ראייתו הנכונה היא שמוליכה אותו אל המבוך הסתום שרק המוות מוציא ממנו.

דניאל רואה בחיים ולא במוות דרך עדיפה המוליכה אל הטוב מבחינה מוסרית. כל התנסות, תהיה מאיימת כאשר תהיה, צופנת בחובה את הגרעין שממנו יצמח ויתפתח הטוב. אוזנו כרויה לשמוע את וידויו של קארל. הוא מאמין שאין להחמיר במשפט, גם לא עם פושע. הוא דוחה את ההנחה שהעולם הוא מורעל, בין אם היא נשמעת מפיו של הגרמני ובין אם היא מומחשת בהתנהגות של אשתו.

מילים שקולות, בסוגיות המוסריות, נשמעות מפיו של פסח גורדון. בסמוך למערה שבה איבדו עצמם לדעת נשים וטף, ברעב ובצמא, הוא מהרהר בגורלם של קורבנות אושוויץ. בדיעבד, לאחר מעשה הרי מה שאירע במערה הוא אזהרה בעלת תוקף מוחלט, צוואה לדורות, אף שהיא באה מתוך חולשה. לעולם לא לבטוח בכוח. מוטב לשמור על צלם האדם, גם במוות, מאשר לאבדו בהיותנו בחיים. אינו פוסק בשאלה איזו גבורה יש להעדיף במצבי חירום. הוא מגרש את צבי על ידי איום בנשק. אך נזהר במתן נוסחה לגבורה הישראלית החדשה. "וצריך להיזהר" (עמ' 262).

המספר נמנע מלגלות מה היא התורה המוסרית שבפיו. ההשקפות בהשפעת רטוש אינן נתונות במבט היסטורי מקיף, מה גם שבעיית השואה היא נקודת תורפה בעולמו ההגותי של מנסח עיקריה של תנועת "העברים הצעירים" הן מן הבחינה היהודית ובאותה מידה מן הבחינה האוניברסאלית. גם דבריו הנבונים של קארל נחלשים כשהם מגיעים לצורך להכריע בין פסיביות הנלמדת במזרח הרחוק ובין האקטיביות של חלוצי עין-גדי. יש בקארל מן ההילה של הקדוש המעונה, מתייסר בחטאיו. אבל מגרונו עולה ובוקעת לא הזעקה המוסרית, כמו בסדום הקדומה, אלא הצעקה של חוסר מוצא.

דניאל נמצא בעמדת נחיתות. חלה עליו המחויבות של רופא, אך בחייו הכושלים מתבשרת פשיטת רגל של אמונתו. בסולם הערכים הנרמזים נמצאת המלחמה נטולת הזוהר, כל מלחמה

במשמע. המלחמה מצמיחה את החלש הצודק. אך אכזריותה מופנית גם כלפי החזקים. כך עולה גם מן הרומן "לא לגיבורים המלחמה" ("מותו של פוליק", פרק מן הרומן המאוחר יותר, פורסם באותה שנה שבה ראה אור הרומן "אנשי סדום", 'מאסף', ח-ט. תשכ"ח, 1968). בפיו של קארל מופיע ציטוט מתוך דברי היטלר בזכות הגברי, הקשה, חובת התנועה המתמדת בחיי האדם, כדי להציג את מסכת הדעות המנוגדת המתפרשת ומתרחבת ברומן. נזכרות ברומן גם שיטות האימונים הנהוגות בצה"ל בהדגשת האכזריות שבהן. הדברים יוצאים מפיו של צבי. במקרה זה מורגשת סלידתו של המספר המשתמע מן הצו שמותר להרוס כדי לבנות. הנחת יסוד מנוגדת לעיקרי השקפת עולמה של היהדות שמצאו את דרכם לתורתו של אהרון דוד גורדון, ובאו לידי הגשמה בהשקפת עולמם של חלוצי עין-גדי.

באותה מידה, ואף בצלילים גבוהים יותר נתפס מעמדו של המספר כ"צופה לבית ישראל" בהגשמה ציונית. "הסככה התרוקנה בבת-אחת מעשרות אנשים צעירים, קלי-רגל ורעשניים, שעלו על משאית היוצאת צפונה, לעבר מצדה. הם שרו, והשיר נמוג בהתרחקם. 'שאו ציונה נס ודגל. דגל מחנה יהודה'." ("אנשי סדום / הסיפור האמיתי", 2001, עמ' 11). "קולות המטיילים נשמעו בשובם, קולות צחוק הפורצים מלוע הנקיק האפל אל לוע המערה." (שם, עמ' 21). באווירה של תיירות פוסט-מודרנית רב-תרבותית, לא רק עינו של הסופר כ"צופה לבית ישראל" פקוחה על המתרחש, אלא גם: "כאילו הביט בי אלוהים בעין הפנימית שלו", דברה של התיירת, חניכת החוג לתיאוסופיה. שם לימדו אותה להסתכל על המציאות בעין חדשה. לא על פי המושגים של אלה הסבורים שהכול ידוע להם ולמעשה הם כעיוורים המגששים באפלה. גם בהיותם ערים הם במצב תרדמה בהשוואה להארה הפנימית (שם, עמ' 23).

ג. תשתית תיעודית

הסמלים לקוחים מן התנ"ך ועיקרי המוסר מסתעפים בפי הנפשות הפועלות. בצד הסמלים וההשקפות השונות מצוי חומר דוקומנטארי רב. בפרק הראשון מסופר על הגרמני פריץ פראנק, יליד וילהלמה, שהתגורר באזור עין-גדי, בין בדואים מן השבט א-רשאידה, התפרנס מגידול יקות-חורף. סייר במידבר יהודה והרחיק לדרום הערבה עד לחוף ים סוף. אסף ממצאים רבים עליהם כתב בספרו הגרמני "מתוך הערבה", שיצא לאור בשנת 1934, בקובץ מוקדש לחקירת ארץ-ישראל.

הר-סדום מתואר על ידי המספר בדיוקנות. מתנשא בחופו של ים המלח ברצועה קשתית שאורכה אחד-עשר קילומטרים, מאה וחמישים מטרים גובהה מעל פני הים. הגרמני קארל שולף מנרתיקו מעטפה ובתוכה מכתב שנשלח מירושלים, בעשרה בספטמבר 1929, בו מסופר על מאורעות הדמים שפרצו בין היהודים לערבים. הזמן עובר עליו [על אביו של קארל, ולטר. – אב"ע] בביקורים במעבדה של הפרופסור בובטלסקי, במכון החימי, האוניברסיטה העברית. מוצא עצמו מהרהר בשיפור הדרכים להפקת הקרנליט, זיקוק האשלג, ושאיבת המים לבריכות. מוקסם מהמראות המתגלים לעיניו, חומת העיר העתיקה ומסגדיה. הכפרים הערבים בצלעות ההר. עצי הזית העתיקים, השוק, הסמטאות המקורות והמרופות בעיר העתיקה. ירח ארגמני זורח מעל למגדלים, המסגדים, החומות. בימים הבהירים יש והוא משקיף מזרחה. רואה מן האוניברסיטה שעל הר הצופים את קצה פיסת התכלת של ים המלח מוקף ההרים. או אז הוא נתקף געגועים לשוב אל הבריכה שבנה. חתום ולטר.

[הרומאן נכתב לפני מלחמת ששת הימים ולא שונה בתיאור נופיו דבר לאחריה. – אב"ע].

בפרק השביעי "מכתבים אחרונים של חיילים גרמניים מסטאלינגרד", כלולים פרטים ממהלך הקרבות, בתחילת חודש דצמבר, 1942. הניסיון האחרון שחרף את גורל הצבא הגרמני. תגובתו של היטלר לכניעתו של פון פאולוס לאחר שהעלה אותו ערב לפני כן לדרגת פילדמרשל. מנבל את גבורתם של האחרים בשעתם האחרונה. גרסה אחרת: היטלר זועם על שלא איבד עצמו לדעת, שכן זו היתה מטרת קידומו.

קובצי מכתבים, תולדות אזור ים המלח, גלגוליו של מפעל האשלג, דברי ימיהם של הטמפלרים, הפרשיות ממלחמת העולם הופכות לחלק בלתי נפרד מהחלקים הבדיוניים. הם מעניקים ממשות וחיוניות לקורות חייהם של יוהנס שמידט ושל ולטר פון אבילה, אביו של קארל שמידט. המכתב הוא סממן של תיעוד, מתאים לשתי וערב הדוקומנטרי שמהם נשזרת היצירה במכלולה. "מנין לי כל זה? חקר. ובכן קראתי, ובאמת קראתי. לא רק בגללו. אהבתי את

ארץ המלח, ובכל הזדמנות ששהיתי בירושלים לקחתי בהשאלה ספרים באוניברסיטה היהודית שבה הצופים. וקניתי בחנויות לספרים עתיקים ספרי מסעות שמסופר בהם על ים המלח" (עמ' 154). האקטואליה הנוגעת לגורל היישוב היהודי בארץ-ישראל, בימי מלחמת העולם השנייה, מסתמכת על שיח רצוף עובדות. "אייכמן והמופת, האם היה יוהנס שמידט אחד הצנחנים בוואדי-קלט?" (עמ' 266). במטהו של רומל היו נאצים ילידי מושבות הטמפלרים, מומחים לערבית ועברית. מינו אותם למושלים שינהלו את השטחים שייכבשו. רדיו באיטליה ששידר תעמולה נאצית הסתייע גם הוא במומחים כאלה. בתקופת הבחירות בגרמניה בשנת 1936, חתמו כל הגרמנים בארץ על מכתב נאמנות לפיהרר. המופתי ביקר במשרדו של אייכמן וקיבל ממנו תיאור מפורט של הפיתרון הסופי בחיסול יהודי אירופה. הוא הציע את שירותו. אף דרש להפציץ את תל אביב. כל מה שלא הצליח לבצע הפעיל בשידורי תעמולה ובהפצה של חומר מודפס.

ד. אגדה – מילת מפתח

דייקנות למופת ברמה תיעודית בתיאורי הנוף שזורה בהסתכלות אגדית, היוצאת מהגלוי אל הנסתר, מהידוע אל המסתורין, מהעובדה אל הבדייה. הים הרדום כשיריון של חיה קדומה אגדית. ריאליזם ומיטא-ריאליזם בכפיפה אחת. מחנק גופרית חריף נמשך מן היום שבו השקיף אברהם אל הכיכר. צוקי ההר מתנשאים בקיר תלול. החום בחוף הוא ככבשן וחום המיטבח בפנים דומה לאש הגיהנום. אשת-לוט בדמות הצוק. למערה קוראים מערת אשת לוט. אולמה הפראי של המערה מתנשא לגובה רב. הרצפה משופעת בחריצים עמוקים ובגבנונים. זו המערה שבה שכב לוט עם בנותיו, מתבדח פסח גורדון. התרגשות מוזרה אוהזת באשתו של דניאל. רחש נעלם ובלתי פוסק של האוויר הזורם עומד להכריע אותה. משתרעת על מדרגת אבן הסמוכה לדופן המערה. הקירות הלחים, משוסעים בכוכים אפלים שעלו בהם פיתולי גיר ומלח, היתוו צורות מופלאות על כתלי המערה. גוש סלע התלוי למעלה, דמוי גולגולת, זו לעברה של שרה. כך דימתה לראות. עוד מעט ייפול עליה וירסק אותה. לפיד סמוך לכותל מעלה עשן שחור וסמך, מסתלסל ועולה בנחשים על זיזי הסלעים, אבני המלח ושכבות הגיר, עד שהוא נעלם בתקרת המערה. אור הלפיד וצילו, בשינוי זוויות על כתלי המערה, יצרו את הרושם שהכול רועד בלי הרף. סלעי המערה מקפצים. "קירותיה נפתחים ונסגרים כמסכים של אגדה" (עמ' 44).

דניאל מפליג ללוט ולאדיפוס. לוט בא על עונשו. הציע את בנותיו לאנשי סדום החטאים שסגרו על דלת ביתו. בשיכרונו ובעיוורונו שכב הוא עצמו עימן ונולדו מאב ועמון. אדיפוס למראה חטאו הנורא העניש את עצמו בניקור עיניו ויציאה לגלות עם בנותיו שנולדו בחטא. לוט, מוסיף דניאל, איננו גיבורה של טרגדיה. לא הוזהר ולא ידע. חי כטיפש, למעשה ככל האדם. אדיפוס הגיע לידיעה מלאה, כהגשמה של חזון ידוע מראש. לוט לא ידע ולעומתו ידעו בנותיו היטב כי רק בחטא ייוולד להן זרע.

אדמת החוף צחיחה ושוממה. מעליה, מעל פני החוף מתנשא רכס הרים המכונה על שם פסגתו, קרן האבן. גובהה שמונה מאות וארבעים מטר מעל פני ים המלח. "מצלעות הרכס השוממות השחירו לעומתנו פתחיהן האפלים אוצרי-הסוד של הרבה מערות אפלות" (עמ' 147). שלוחות הקרן פורצות דרומה וצפונה. מתמזגות ברכס ההרים הנמוך ממנה. לפסגות הקרן צורות משוננות שונות. בחשכה דומה הקרן למבצר אימתני בחומותיו ומגדליו. הרווחים בין הסלעים דומים "ללועות שחורים הפעורים מולנו באיום" (עמ' 158).

צמח קטן ורב תהפוכות הוא שושנת יריחו. צבעו אפור ויבש. לאחר הבשלת פירותיו הוא מתכנס והופך כדור זעיר. מכניסים אותו למים והוא נפתח כמניפה שחזרה לחיים מן היובש. היא קדושה לנוצרים כי היא מסמלת להם את תחייתו של המשיח. הערבים בעיר העתיקה בירושלים מוכרים אותה לנוצרים העולים לרגל למקומות הקדושים.

ירח מתרומם מעל קו הרכס. דומה לעין של קיקלופ. הנה, הנה יתרומם הענק בכוחות עצמו מאחורי ההרים. קצה הירח משיק לכתף ההר, מוסיף ושט כלפי מעלה ככדור פורח בקלות מפליאה. הצריפים למטה נדמים לגושים כהים הרחק על פני הים הקופא. פתח המערה מאחור, הר סדום ממעל. צוקיו מתנשאים כספינקס עוטה עלטה.

תנועותיו של הגרמני בשטח משלימות את מהלכיו הדמיוניים של גוף הירח, כאילו באמת שאף להתגלגל כחישוק בוער על הרכס. "דניאל לא היה בטוח אם חולם הוא או שומע" (עמ' 158).

252). דמותו הסהרורית של הגרמני התרחקה מהם כלפי מזרח, על פני הים לעבר המזח. "שיירת האוטובוסים התקדמה כנחש בקטע הכביש שבמישור, והמכוניות הראשונות צפרו ונבלעו בשער בית החרושת." "ובוקר חדש שפך את אורו על פני משטחי המלח הרחבים והנוצצים של בריכות האידוי ועל פני גבעות החוור העקלקלות שהלבינו אף הן, כמהפכת אלוהים." (עמ' 336). סיום חיזונו, ההולם את סדום המקראית, המערה האגדית ואת רוכסי ההרים, צלעותיהם וקרן פסגות.

ה. צוהר – מילת מפתח

הנוף הלוהט משמש זירה להתלקחות היצרים שהרומן מצטיין בתיאורו. סכין הממהר לחצות את האבטיח. דקירה ונשמעת אנחת ההתבקעות של הקליפה. "היא עצמה את עיניה ולרגע דימתה שהיא חשה במגע שפתיו הבולטות, המעביר בה צמרמרות ענוגה, כצינת המערה, כאותה חריקה פריכה ומהנה של האבטיח הבשל," (עמ' 45). הנוף משתלב בפרטי פרטיו של המגע הסוער בפרק "ביאת שרה וריחופה במערת המלח," ביאה באסוציאציה לדרכים שבהם האישה נקנית, כנאמר במסכת קידושין. המערה לקוחה ממעשה לוט ובנותיו. הצוהר כמו בסיפור תיבת נוח. "הצוהר, שצבעו היה כחול עמוק, ושטוף באור השמש, נמצא בדיוק ממעל לה, בקצה הארובה וממנו נראתה חלקת שמיים כחולה ועגלגלה כפתח הבית." (עמ' 82). האנכי והעגול, כסמלים לזכרי ולנקבי. צלליתו של צבי מסתירה מפני האישה את הצוהר המרוחק. "נדמה היה לה שהיא מתרוממת ומרחפת בחלל המערה. כלפי אותו צוהר רחוק של אור השמש בארובה, זו שמתרוממת עד ראש ההר, ומעשה נס מתרחש בה. היא מרחפת באוויר." (עמ' 86).

התיאור הסקסואלי בשלביו המפורטים אחד לאחד מנותב לספירה גבוהה כחלק ממערכת היחסים, הגשמי והרוחני, החלל הקסום במערה וממעל לה והתלקחות היצרים מטה, מוארים באור השמש, הקרניים המשתברות בארובה הגבוהה. מן הצוהר המחבר בין מעלה ומטה, ל"תחתית העולם".

שתי נשים בחברתו של לוונטל בצעדה אל הים. המבט מנמיך והולך. לאורך שיפוע החוף אבנים עגלגלות שרופות כביצים שלוקות. במרחק מה מן הים קרקע שהפכה לבוץ שחור וחלקלק. רגלי הנשים נכוו וניגפו. הגבר מסייע. כיכר סדום הצהובה סופגת את הקולות. "חבל שדניאל איננו כאן עם המצלמה," מעירה אחת הנשים. חיץ ברור הוצב בין הגבר הצעיר המפתה, לבין מראה של יורד ים וותיק מוכתם בכתמי אקזמה שכייערו את גופו. "אספר לבעלי ששכבתי בתחתית העולם," אומרת אחת הנשים. לוונטל מאשר ומוסיף להתייחס אל השקט מוחלט. שוכב כך לבדו, שעה ארוכה. "ומה אז?" שאלה מוטי מגורה כולה. לרגע דומה היה שהעולם קפא כולו" (עמ' 132). ההתרחשות על מפתן הפיתוי בלי לעבור אותו.

בווידיאו שבינו לבין עצמו מגדיר צבי את יחסו לנשים. אינו רוצה לשבת לנצח בסדום. להפוך לתרנגול. הנשים נעשות כולן בעיניו לאישה אחת. טוב להן בגופו ומעשיו אך לא בליבו. תאוותיו מצטברות בו כרעל. אי אפשר לו בלי נשים, ועם כל אישה נוספת המתמסרת לו ברעבתנות – הולכת ונשברת בתוכו דמות האישה שאותה היה יכול לאהוב עד כלות. אינו מקבל את הנוסחה לפיה כל הנשים מתחלקות לזונות ולאימהות (אוטו ויינינגר). שתיהן תובעות את הגבר כולו לעצמן. כובשות אותו דווקא על ידי זה שהן נענות לו בלי סייג. התובענות שלהן דוחה את הגבר, כובלת אותו, כאילו היה מכשיר בלבד בידיהן (ברנרד שאו). עליונות האישה כאשר אינה רוצה יותר בחיזוריו של הגבר נשמעת בדברי שרה: "פתאום אני מעוררת כן בחילה" (עמ' 221). היא מחזיקה בכף ידו של צבי ומשחקת באצבעותיו השחומות. מניחה לו להשמיע הלכות אהבה. תפסיק להיות מרוצה כל כך מעצמך, היא אומרת לו ומייעצת לו לספר הכול לחברה שלו בירושלים. ליצן שכמוהו יותר מדי ניפחו את האגו שלו, מאשימה אותו בחיך מגעיל, הרי הוא זונה. הרפתה מכף ידו ועדיין היה כמה לליטופיה. היא רק צעצוע בשבילו, אמרה. הנס לא יקרה, אמרה לעצמה. הקסם פג. לא יוכל להתוודע לגיהינום שבתוכה, אם לא יתייסר כמוה בגיהינום משלו.

אל תיגע בי כמו הכלב, התפרצה. יש לה ילדה, אמרה, ילדה אחת, בת-שבע. לא הרשו לה לגדל אותה בביתה. חששו שתפגע בה לרעה. נשארה לבדה במערה. התרחק ממנה ושמעה אותו מקיא לתוך אחת המהמורות. הוליך אותה לאור הלפיד. אולי היא מטורפת חשב ואולי אין כלל ילדה. עמדה ושלחה מבט אחרון בארובה שהחשיכה עליהם.

ו. ההתחלה

מערכת היחסים הסוערת בין צבי לשרה, בעלייתה ובנפילתה, תורמת לאחדות העלילה, המובטחת לקורא בסיפור המסגרת, שבו נפתח הרומן. ארבעה אנשים מזדמנים ללילה אחד בסדום, בצוהרי יום קיץ של שנת 1958, עוצר אוטובוס תיירים ליד האכסניה הנמצאת ליד מערת המלח בסדום. יורד מן האוטובוס תייר יהודי מארצות הברית, גבה קומה. "דניאל", קראה לו אשתו לעזרה. התקשתה לרדת במדרגות כלי הרכב. הבעל הכריז על המקום כארץ מלוחה. היא התרשמה מעמודי המלח הגבוהים. דומה היה לה שכלום לא השתנה מעת שאלוהים החרים את סדום ועמורה. הנהג ביקש להרגיע. אנשים עובדים כאן כל השנה, גם בקיץ הלוהט ומחזיקים מעמד. האוטובוס הגיע דרך החוף, מכיוון עין-גדי ומצדה. לאחר חנייה קצרה, ימשיך לבאר-שבע משם לתל-אביב.

מפתח המערה עלה עשן כחלחל ודק. מורה-הדרך קרא לבוא. העלה אש בלפידים עשויים מקופסאות שימורים גדושות בסמרטוטים שהוטבלו בנפט. דניאל זאקס מניו-ג'רסי ואשתו שרה, ולידם פסח גורדון, התעכבו ולא נכנסו פנימה. פסח נמצא באזור קרוב לשלושים שנה. לפני הקמת המדינה עבד במפעל האשלג בצפון ים המלח. בעין-גדי עתידה לקום התיישבות קבע, לאחר היאחזות גרעין חלוצי של הנח"ל. קיבל על עצמו את ניהול האכסניה. פניו חרושי קמטים, בלוריתו שיער שיבה.

חיי האהבה של דניאל ושרה עלו על שרטון. לא בגדה בו אך לא יכלה לבוא לקראתו בלב שלם. שרוי היה בפחד מתמיד שאולי תעזוב אותו. ניסו להסתיר בפני זרים את התהום הנפערת ביניהם. נפרדו וחזרו בהם. חייה עימו הפכו לגיהנום שקט ואכזרי. דואג לה משום שהוא מפחד ממנה, התריסה נגדו. האמין שיהיה שכר להתמדתו. אך לעולם לא יזכה לחיים של נאהב.

ראשוני המטיילים חזרו מן המערה. נתן, מורה הדרך, החניק את הלפידים בערוגת חול. הרוזנברגית מברוקלין שיבחה את נתן שתמך בה והצילה ממעידות באולם המופלא, ההולך וצר כלפי מעלה, אל צוהר קטן ועגול בצבע השמים שממנו פורצת קרן שמש, משתברת בנצנוצי שכבות הסלע האפורות שעל בליטות הכתלים. בני משפחתה שכנעו אותה לנסוע לישראל. נעמי ויידמר, חתימת שפם על שפתיה, גבוהה, בסנדלים עבים, ראתה בשרה אישה מסכנה. יש לה בעל הדואג לה, טענה מנגד האישה מברוקלין. היא ובעלה מפחדים מילדים, העירה מוטי כץ, שממנה ומטופחת. תמונת בעלה ובניה שוכנת בארנקה. דעתה נתונה כל העת להרפתקת אהבים.

למחרת בבוקר עתיד דניאל, בעלה של שרה, לשאול את עצמו מה היה קורה לחייהם אלמלא פגשו את הגרמני ששהה באכסניה. סמוך לאוטובוס האדום, חנה ג'יפ צבאי ובתוכו שלושה חיילים וכלב. הקצין שביניהם סיפר על טעות בפיצוץ סלע תת-קרקעי, על ידי מחפשי נפט. הדרך נחסמה. הוועק טרקטור לפינוי השטח. מלאכתו תסתיים אחרי חצות הלילה. סדום מנותקת לשעות אחדות. הדרך החלופית אינה סלולה ואינה בטוחה. פסח הציע לארח אותם ללינת לילה. מברק למלון בתל-אביב יבהיר את סיבת העיכוב. הקצין התנצל על תעלולי הכלב שליקק את שוקיה של שרה. הציג עצמו בשמו צבי. צעיר, כמעט ילד, בלורית שחורה, סתורה ושובבה. הוזמן להצטרף אליהם לשולחן. פסח הציג בפניהם את קארל הגרמני. היה לו מבט מיוסר כמבקש לכפר על אשמה כמוסה. גופו הרזה שיווה לו מראה צעיר מכפי גילו. לרגליו סנדלים תנ"כיים, חדשים, תוצרת ישראל. הרזון והשקיפות, שנראו בהופעתו, היו כמו של אדם שהתענה ממושכות בצום. למרות החום ענד לצווארו מטפחת משי ועליה אותיות יפניות ופסגת ההר פוג'יאמה.

גרשון הענק, נהג האוטובוס, עזב בצעד גמלוני. צבי נעלם בעיקולי הצריף עם שרה, דניאל והגרמני. גרשון חזר לכיסא שלו, ירק בבוז אל הג'יפ. הכלב התעורר מנמנומו. יהיה זה הסלע שישאיר את כולם ללילה בסדום. דניאל נכנס לצריף. הניח את שני תפוחי סדום הירוקים על השולחן. כל רצונו לשכב לישון. שרה העדיפה לחזור למערה. צבי יתלווה אליה. הבעל, הסבירה שרה, רגיל תמיד לישון בשעות אלה. במהרה נרדם. הגרמני הניח את המאוורר על הכיסא וכיוון אותו מול פניו של הישן. דניאל המסכן, צחקה אשתו.

היא וצבי ירדו ממרפסת הצריף ופנו אל המערה. הכלב רץ לפניהם. צבי רגז על הגרמני המסתובב במקום כבר כמה ימים. עוזר לפסח בעבודות הניקיון המזוהמות ביותר. בוודאי עניין

של מצפון רע. על עצמו סיפר צבי שהוא בן עשרים ושלוש, שנתיים בצבא הקבע. לאחר שחרורו ילמד באוניברסיטה בירושלים. הוא מפתח תקווה. סבא שלו ואבא שלו היו איכרים. ברצונו להיות פסיכולוג. הוא ממשפחה ותיקה. באחד העיתונים כתבו שהם מאנשי "מייפלואאר". הגיעו לפתח המערה. הדרך לשם עברה מהר. שכחה את החום. מילאה את ריאותיה באוויר הקריר שבמערה. ביקשה מצבי שידליק לה סיגריה. הוא מצידו הביע תקווה שבעלה ירגיש בטוב. שאלה אם יש לו חברה. היא בירושלים, סטודנטית. הכיר אותה בצבא. השתחררה לפניו. הכלב חג סביבם במעגלים מתרחבים ופתאום חזר במרוצה ועמד ביניהם. כשכש בזנבו. שמח להרפתקה המוזמנת לו. כעבור רגע נעלמו שלושתם בנקיק האפל.

ז. הסוף

צריף המרפאה עמד בלב המחנה הנטוש. הגרמני הביט בעיניים קמות בדניאל הרופא שבדק את דופקו כל רבע שעה. לא רצה למות בסדום והתחנן לשוב לעין-גדי. את המכתבים השאיר באכסניה, מתנה לרופא. בהזיותו ראה את אביו בחוץ ליד המזח והספינה שהביאה אותו מן הצפון. נודף ממנו ריח מלח וטבק מקטרת הולנדי. קטרים קטנים מתרוצצים על המסילה לעבר בית החרושת. נפרד מבנו לשלום. ייכנס לציון השמימית, שאין בה מוות, ייסורים וכאב. בחוץ היה אור של טרם זריחה. ריב פרץ בין הרופא לבין צבי שאיחר להגיע. לא היית צריך להתעסק עם אשתו, לחש פסח לצבי במסדרון הצר, אין לו לב, דווקא בלילה כזה, בו ישב הבעל כל הזמן ליד הגוסס. כולם היו עדים למתרחש. קרא לו דון ז'ואן וז'יגולו. צבי התרתח וניסה להתכחש למעשיו. בתוך הצריף, החזיק החולה בידי הרופא. ביקש להציל אותו. להגיד לצבי, אדם צעיר, שייזהר לבל ירגיש עצמו אשם כל אורך חייו. הרופא ידע שמהו אחר, אפל, מתגנב לליבו הוא. לחש שלום לגוסס. "אני משתמש אפילו בגסיסתו של אדם לבל שאר רגע אחד לבוד, עם עצמי, ויתפרצו כל הסכרים, יקירתי." (עמ' 320). בעד החלון שמע את טרטורו של הגי'פ המתרחק, ביחד עם פסח. דניאל הניח תחבושת רטובה על מצחו של הגרמני. הסתובב באפס מעשה. כוסס, ציפורניו, ממשיך ללחוש: יקירתי, יקירתי. באור הבוקר החיזור חזר הגי'פ. זמזום המנוע המתקרב ונביחות הכלב העירו את שרה. הגי'פ עצר כדי להוריד את פסח ולהעלות את הכלב. שרה מיהרה אל צבי וביקשה ממנו שייקח אותה עימו. צריכה להגיד לו משהו והזמן קצר. הכלב נבח לעומתה בשמחה. צבי התעלם מתחינותיה והגי'פ הרחיק צפונה ונבלע בבוהק המסנוור של סלעי המלח. פסח ניגש, הניח זרועו על כתפה. כתמי אבק היו על פניה. צחקה ובכתה חליפות. אוטובוס התיירים האדום התבלט עם עלות השחר. קול חם, מבט נבון וכוח רב היו אצורים באיש הזקן. שאלה אותו על בעלה אם הוא יודע משהו. לא, ביקש להרגיע אותה. הגברים הם החזקים.

אשתך היא זולה, זולה מאד, אמר הגרמני לדניאל. לא לקחה את הספר שנתן לה והשאירה אותו על השולחן. זימר בגרמנית את השיר "קטן הוא, ילדי, צעדך הראשון / קטן יהיה האחרון / בראשון ילונך אבא ואמא / באחרון תלך לבדך." המטוסים נפלו כולם, החל לייבב. צריך לייצר יותר מטוסים. הגוף קפא. הבעה מיוסרת שנחנטה. דניאל עצם את העיניים וכיסה את הגוף בסדין. ברוך דיין אמת, דובבו שפתיו בעברית. פסח הוליך את שרה על גבי תלוליות אדמת המלח. צעדו לאיטם. הנהג יעלה את החפצים שלכם, הבטיח פסח. הם יוצאים מן הארץ בעוד שבוע. סיפרה לו על ילדתה, המחלה, הבריחה, הפחד. גם הוא ברח בצעירותו אל ההרים, סיפר לה. האמין בעתיד קולקטיבי ובליבו אות קין. חזרה לדבר על בעלה, הבורח אל מחלותיהם של אחרים. היא מכירה את עצמה רק כשהיא מתערטלת בפני זרים. לא כן דניאל שחדל להרגיש אותה. מתכסה בשריון. צריכים היו לנסות פעם נוספת, חטא הוא להיכנע, אומר פסח. עכשיו הבחין בבעלה יוצא מצריף המרפאה. ההליכה שלו, כמו לאחר תבוסה. רק אדם עקשן מאוד, צועד כך. הודתה לפסח שעשה כל כך הרבה למענם. הודתה לו על הליווי, בנשיקה על מצחו. דניאל התנהל בכבוד ועלה משער המחנה הנטוש אל הכביש. ראשו מביט אל הקרקע. פתאום הרים את עיניו, הבחין בה ושמח. רץ לקראתה. "הלוא אתה יודע. יודע שהיה עליי לבוא. לא כן, יקירי." (עמ' 336). עליהם לנסוע מכאן, מהר, הוסיפה.

הרומן מתוארך ירושלים – תל-אביב, החל בשנת 1965 ועד שנת 1966. מהדורה [נוספת] כתובה מחדש על פי המהדורה הראשונה משנת 1968, בהוצאת עם עובד. המהדורה החדשה משנת 2001, הוצאת אסטרוולוג.

ח. אפילוג: הסיפור האמיתי

על מקורותיו של הרומן, מספר המחבר באפילוג שנוסף למהדורת 2001, "אחרי ארבעים וארבע שנים". על פריץ פראנק, שבו נפתח הרומן, למד מתוך מכתב שנשלח אליו על ידי העיתונאי, חביב כנען, חוקר תולדות התנועה הנאצית בארץ-ישראל. מאביו, בנימין בן עזר, בשנת חייו האחרונה, למד גם כן על פריץ פראנק ועל אביו החורג קארל הפר. אמנון מיכלין, ידידו של המחבר, מצא מסמך בארכיון הציוני המוסיף חיזוק לדברים. זאב וילנאי הוסיף בעל-פה דברים לספר "ים המלח וחופו הדרומי", שבו נעזר המחבר כחומר תיעודי. וילנאי הכיר את פראנק במשך שלוש שנים. האיכר דר-יודה, המופיע ברומן, הוא כמעט במדויק העתק של סבו של המחבר, יהודה [ראב] בן עזר. דודתו של המחבר, אחות אביו, המשוררת אסתר ראב, סיפרה בכתביה על קשרי המשפחה עם הטמפלרים.

אהוד בן עזר היה חבר קיבוץ עין-גדי, בשנים 1956-1958. למחרת היום בו סיים את כתיבת הנוסח הראשון של הספר, מצא כתבה ב"ידיעות אחרונות", מאת העיתונאי צבי טל ובה הסיפור על הטייס הנאצי לשעבר, המבקש להתגייר. מתגורר בצריף בודד ליד יקנעם. הטייס הוא אוסקר אנטון אדר. היה זה תשע שנים לאחר ביקורו של אוסקר איידה בעין-גדי. אוסקר, שכבר החליף את שמו לאשר, הוגה יומם ולילה בתנ"ך בעיקר בספרי הנבואה. למעט תיאורו הגופני של הגרמני והרושם העז שהשאיר על מחבר הרומן בעת ביקורו בעין-גדי, כל הפרטים הם חלק מן המיבדה. כדי להרחיק עדות מן הביוגרפיה, מתרחש הסיפור כולו בשנת 1958, בקיץ, פחות מיממה אחת. דמות אביו של קארל שמידט, המהנדס פון-אברלה, היא בדויה לחלוטין. אבל מושפעת מדמות אמיתית של מהנדס גרמני שהגיע לצפון-ים-המלח, כפי שתיאר יהודה אלמוג בספרו "חבל ים-המלח". המכתבים של פון-אברלה הם המצאה של המחבר. לא כן מרבית התיאורים ההיסטוריים והמכתבים האחרונים של החיילים הגרמנים בחזית סטלינגרד.

תולדות הטמפלרים מבוססים על מחקרים רבים ובעיון בתיקים בקונסוליה הגרמנית בירושלים, שהשתמרו בדרך נס בארכיון הציוני בירושלים. מסמך עם סמל צלב הקרס הביא ל[מניעה של] גריסת כל החומר במפעלי נייר חדרה. תיעוד הפעילות בסניפי המפלגה הנאצית במושבות הטמפלרים, כולל שמות החברים בהם, הועתק מן המסמכים שבארכיון הציוני. שרה ודניאל הן דמויות בדויות בחלקן. בדויות יותר הן דמויות הנשים הרוחצות בים המלח, וכך גם דמותו של הארכיטקט לוונטל. בדמותו של צבי, הקצין הצבר יליד הארץ, משוקעים הרבה יסודות אמיתיים. מוצאו המשפחתי דומה לזה של המחבר. בסיס הטירונים, המופיע בדברים שהוא מספר לשרה נמצא במחנה של פיקוד הנח"ל, בבית-דרס ליד באר טוביה. בו עבר המחבר טירונות קרבית במשך חמישה חודשים. הוא לא הגיע לדרגה מעל לרב-טוראי.

העלילה בספר כולה בדויה. אבל דמותו של פסח גורדון יצוקה כמעט כולה על פי דמותו של פינייה זסלבסקי, שבשנת 1958 עבד כאחראי לאכסניה, למטבח ולמסעדה. כבן שישים, מיוחד במינו מוותיקי ים-המלח. נמזג בו משהו מהווייתו של יהודה אלמוג ראש המועצה "תמר", בזמן העלילה. בקורות חייהם של השניים היו פרטים מקבילים.

שמו הראשון של הרומן היה "מינוס 385". ירוחם לוריא, מעורכי הוצאת עם עובד, הציע את השם "אנשי סדום". במהדורה החדש שהועתקה וחדשה על פי המהדורה הישנה, אין שינויים מהותיים בתוכן, אלא במיוחד בהתקנת כתיב מלא ובעדכוני לשון וסגנון, החלוקה לפרקים ומתן הכותרות. היא [המהדורה הראשונה. – אב"ע] נערכה על ידי אמציה פורת. נוסף האפילוג שלא היה במהדורה הראשונה.

באימות פרטים באפילוג הנוגעים לקיבוץ עין-גדי, נעזר המחבר בדבורה גוטמכר, שבידיה ארכיון שנותיו הראשונות של הקיבוץ.

ט. רומנים ראשונים

"אנשי סדום", הוא הרומן השני של אהוד בן עזר. קדם לו הרומן "מחצבה", שהוצג כמחזה בתיאטרון וכסרט קולנוע. שני הרומנים מתחברים זה לזה בסימני היכר אופייניים. בתמורה לגיבור ראשי אחד ניצבת הזירה האחת. עיירת העולים והמחצבה, ברומן הראשון, – סדום והמערה ברומן השני. בשני המקומות מתבצרת סוגיה כללית מרכזית. יכולתם של העולים

החדשים לזכות באורח חיים דמוקרטי, באחד. היחס לגרמנים, בשני. שתי הסוגיות הן אקטואליות, בעיקר בזמני העלילה, השנים הראשונות לאחר הקמת המדינה והתבססותה. תיעוד, עדות מקרוב מקנות אמינות למסופר. ההתרחשויות הנתונות בזמן מתעצמות דרך הסמליות שבזירות העלילה. שתי היצירות הניאו-ריאליסטיות, מדויקות בזיקתן לזמן ולמקום, מתחברות ליצירות סימבול-צנטריות, שסמל מרכזי מציין אותן. מחצבה והמערה כעולמות מוגדרים שנשקפת בהן הוויה מתפשטת, הרבה מעבר להן. ראוי לחזור ולציין את מקומן של האגדה והצוהר כמלות מפתח ברומן השני. לעומת זאת הכלב, בציר מתואר לפרטיו, להפליא, הוא מעין היפוכו של בלק הכלב השטני ב"תמול שלשום" של עגנון. ועם זאת הוא מתחבר היטב לתשתית יצרית, ארוטית, בהעצמה סמלית. מן האכזריות הממיתה ברומן על העלייה השנייה, לבן-לוויה ליחסי פיתוי של חיה תמימה ברומן המאוחר.

היצרים בעוצמתם מתגלים בשני הרומנים הראשונים של המחבר, כסימן היכר מובהק שלהם. יצרי שלטון ותאוה מסביב למחצבה. האישה הפרוצה כאש אוכלת. שרה המגיעה לסיפוק בהתערטלות לפני זרים ובהתמסרותה במערה, ושוב בהתפרצות של תאוה, שאינה יודעת ריסון בחדר הסגור. בשתי היצירות בא לידי גילוי הקוטב הנגדי. הנערה הפרוצה מאבדת עצמה לדעת כאשר היא מתוודעת לאהבה של אמת. פסח גורדון, מביא לידי פיוס את האישה הבוגדת בשובה לבעלה. פיוס לפחות בסיום העלילה לקראת החזרה לארצות הברית. ההתרחשות בסדום העכשווית, בנבדל מסדום ועמורה של אז. השהייה באזור הלוהט כירידה לתחתית העולם ובגלישה במדרונות התלקחות היצרים כמבוא לקתרוזים, מירוק החטאים, בחזרה לריאליה של הימים הרגילים.

י. תשתית ביוגרפית

שתי היצירות "אנשי סדום" ו"המחצבה" יצאו נשכרות בזכות הביוגרפיה של המחבר, התנסותו כמדריך ביישובי עולים, ביחס לרומן הראשון. חברות בקיבוץ עין-גדי ברומן השני. מאמץ מחקרי הושקע בשתיהן, עובדה ובדייה משלימות זו את זו במעבר מסיפורת הבאה להשמיע בשורה לסיפורת לשמה. התיעוד עיקר ולא הכמיהה למילוי שליחות לאומית או חברתית. מה שנראה היה בשעתו כהקצנה, מתברר כמבוא לקו אדנותי בהמשך כתיבתו. התיאורים הארוטיים, שנראו בשעתם כנטולי עידון – הם דרך מלך בסיפורת עכשווית, החותרת ליתר-ריאליזם.

ההצעה שניתנה למחבר הרומנים להצנעת מקורות, להחבאתם מתחת לפני השטח, כפי שהוא מגלה באפילוג, היא בגדר של עצה שחלף זמנה ובטל טעמה. התיעוד המדויק, המפורש והמפורט, הוא אבן יסוד בספרות ההווה. מה שנחשב לפגום, מתברר כתוצאה משיפוט שהיה טוב לזמנו. הניסיון לזהות את צבי עם המחבר לוקה בהחמצה. צבי השחצן, בהתעלמותו מן השואה, בהתנהגותו כלפי אשת הרופא, הוא היפוכו של המחבר. "צבי הוא ההיפך הגמור ממני," (ראיון, דצמבר, 2003, לקראת צאתו לאור של הרומן "אנשי סדום" בגרמנית). את "אנשי סדום", יש לראות בשייכותו ובסגולותו הנבדלת בתוך מכלול כתיבתו של אהוד בן עזר, המרבה בז'אנרים – רומנים, סיפורים לילדים ונוער, בעושר של עלילות ודמויות, בלשון חותרת לבהירות ולהאצת האירועים. וכך גם שירים, סיפורם של אברהם שפירא, עדות על פנחס שדה, סיפורו של משה דיין, תולדות חייה של המשוררת אסתר ראב כמו גם שיחות עם אישים על הציונות.

ספרו האוטוביוגרפי "ספר הגעגועים" יצא לאור בשנת 2009. הוא נכתב בעקבות הרומן "לשוט בעקבות אבטיח" משנת 1987, לציון שנת השמונים לקלמניה. גם שמו המוקדם של הרומן וגם השם המאוחר, מצביע על הפואטיקה הסגולית של המחבר בהגדרתו העצמית כסופר, משחר ילדותו ועד להמשך דרכו. אם רבים מספריו ההסתמכות היא על דיוקנאות מחוץ לאני, כגון תיירים מזדמנים ב"אנשי סדום" או מתוך ייחוס משפחתי, או אפילו בהזדהות, הפעם הפואטיקה היא אגו-צנטרית, שיש להבחין הבחנה ברורה בינה ובין אנוכיות או אגואיזם. אנוכיות היא מלה ששיפוט, לטוב ולרע, נמצא בצדה. אגואיזם הוא מונח של גנאי. לא כן העמדת האני במרכז כתכלית העיצוב האמנותי. הסובייקט הופך במקרה זה לאובייקט. והתוצאה היא זו הנתונה לשיפוט האמנותי. פואטיקה כמוה ככל פואטיקה אחרת, שראוי להתייחס אליה במתן ביקורת, פרשנות, או מחקר ליצירה. הפואטיקה מגלה תפקיד חשוב ואף מכריע

בהתרשמות מן הנאמנות והעקביות של האמן בהליכתו בנתיב שהתווה לעצמו. מבחינה זו "ספר הגעגועים" הוא דוגמת מופת להכרזה מפורשת של המחבר על דרכו בכתיבה, בלי חשש, בלי מורא. הוא יודע שהסיפור עלול להיתפס "מוזר". יודע שמידת החשיפה שבו היא נועזת, חריגה, מפירה מוסכמות. אבל מוצדקת בהחלט מצד ההנחות הפואטיות הגלומות בה, היוצאות מן ההלכה אל המעשה.

בראש ובראשונה מימזיס בלי חציצות הקיימות בפואטיקות אחרות שהוא עצמו נזקק להן, במידה מצומצמת. הסתייעות בסמלים, במטפורות המכילות ממשות שמקורן הקשר טקסטואלי שאינו תלוי במחבר, אך מתייצב לשימוש. כך בהתחברות לסדום המקראית. מטעם זה גם קליפת אגוז הוא שימוש מטפורי, מליצי במובן היפה של הצירוף, הקטנה וצמצום בהיפוך משגב פורץ גבולות.

הדיוקן העצמי, שהוא במוקד רומן הגעגועים, נחשף בשלבי התבגרות, שיש בהן מן התמימות הסקסואלית, בהתנהגות משתעשעת ואף הוללת של סטודנט, ועד לעמדה נועזת שאינה מתייראת מעלילות חושפניות.

אכן הדיוקן העצמי, במלים מפורשות ולא בהגבלות של צבע, אור וצל ומסגרת, מתגלה במראה חיצוני, שהכותב מודע לו היטב, מראה כפי שהוא נתפס בעיני הקרובים אליו, שני חבריו בסיפור המסגרת.

ניסיונות לעיצוב ערכים ותכונות, מצד אביו ואימו. וכך בהתרשמויות מן הדוד אלכס, מורים ונפשות פועלות מזדמנות. הוא נתפס דרך יצר האכילה ויצר המין, בעוצמתם כעובדות חיים, בהקשרים משמחי לב ובהקשרים של התנצלות. הוא נתפס במעבר לסוגות של שבה, כמו בהתייחסות ליצחק רבין ולסוגות של גנאי, בתיאורים של התנהגויות פוגעות, מצד מורים. כך גם בחשיפה גלויה ואמיצה של השקפות פוליטיות. התנגדות להתנחלויות כמעשה כושל, אך לא כמכשול לשלום. מאחר והרצון של הערבים, הפלשתינאים, לרבות אזרחי ישראל שביניהם הוא להכרית את כל היהודים היושבים בציון, להרוג, לאנוס, להתחלק ברכוש. סתירה מעין זו, שאינה סתירה שיש להעלימה אלא להיפך להבליטה, קיימת בהתחברויות סקסואליות מתוך תמימות עם ערבים והתנתקות מהן בהתבוננות מבוגרת יותר. תהליכי חניכה שאין להסתיר מן הקורא, הקוראת, היודעים להבחין בין רצוי לכושל, מצוי להזוי.

במידה שהרומן מסתיר זהויות במהלכו, הוא מגלה אותן בהמשכו. והוא חדל להיות "רומן מפתח", הפותח פתח לניחושים. נשארים במעטה אירוני מבקרים שהתעלמו מכתובתו של המספר, או דנו אותה לגנאי. המילון הסאטירי הופך את ספר הגעגועים לספר השעשועים, כפיצוי גם לאניני הטעם, שאולי נשארו נבוכים למקרא הסצנות המיניות של בינו לבין עצמו, בינו לבינו, בינו לבינה. גם הם, המבקרים והמתעלמים, עשויים בסיכומו של מאזן להתרשם מן האמינות, העקביות, הכנות בכתיבה של וידוי, שחותרת התאמה בין מחשבה להתבטאות. כך לכל ארכו של הספר ועד למשפט הסיום, ועד בכלל. "אני מתגעגע לשלום שלא היה, אני חושש שלא יבוא. אני שולח את ספר געגועי כתיבת נוח על גלי הזמן, אם תבוא היונה אחרי המבול." (תל-אביב, 1979, 2004, 2008)

יא. יחד ולחוד

כוחו של האני המספר הוא בהתייצבות כפולה, כאחד מתוך שלושה המהווים קבוצה נבדלת, לפעילויות משותפות, כמו כל התארגנות של חבורה, בתנועת-נוער, בצבא, או בשכונת מגורים. הרומן מתחיל בפעילות משותפת. יציאה ליום שדה של גיורא, צבי ואורי בן עמי בדמותו וצלמו של הסופר אהוד בן עזר. וכמוגדר בראש הפרק הראשון: "וכל אחד מהם מתחנן אליך בנפרד – חכה רגע!"

האחד שיש לחכות ולהתבונן בו תחילה, מתאר את עצמו כמי שנחשב בטלן, חולם בהקיץ, מבנה גוף רזה, מוכן להתבודד, אוהב לקרוא ולבלוע ספרים בשכיבה על הספה. הוריו הגיבו על כך, בחשש שהוא עלול להתנוון מחוסר פעילות גופנית. ובכל זאת, בהמשך, מוכן לעבוד בשכר, לזכות באות הספורט, להגיב על עלבון במכות שכנגד, להתבונן בפעילות מינית ואף להתנסות בה. ובעת ובעונה אחת לחלום על אהבה יחידה, טהורה, משאת-נפש בלעדית. הוא האחד מבין השלושה, בתפקיד של מספר יודע את עצמו, ומוכשר להתייחס לכל נתיבות חייו, המשך גידולו עד להיותו סופר ועד בכלל. וגם להציג את כתיבתו הנתונה כולה להשקפותיו, מתן ביטוי

למציאות מתוך חירות גמורה ומתוך הכרה שההתאמה למציאות פנימית או חיצונית, היא ורק היא, ראויה להיכלל בחובתו לעצמו כאמן וכשייך בהזדהות גמורה לחברה היהודית, הישראלית. גיורא במבנה גוף שרירי מוצק, בייחוס של אב, שומר ראשי באחוזת על שם בעליה, אחוזת פלז. רוכב על סוס מן האורווה. רובה ציד בידו, מהולל בהצלחתו כצייד ארנבת שניצודה, היה מעביר לפעמים לבנו להכשיר אותה כפרווה. בכתובה הנעזרת במסמכים כלולה מובאה מתוך רשימה שכתב האב הצייד בספר השומרים, לפיה התנהלות בצייד מכשירה את השומר במילוי תפקידו, מפתחת תכונות של סבלנות, התמדה, מארב, החלטה מהירה מתי ללחוץ על ההדק. שומר שהוא גם צייד זוכה להערכה ולכבוד מצד כל השכנים. גיורא בנו יתמסר למשחק בכדורגל, בכל הזדמנות, בלי הרף. יגיע בהמשך דרכו לנבחרת הלאומית. הוטבעה בו דמותו של השחקן הנערץ נחום סטלמך.

צבי נער צנום ושחרחר, דמיון לא רגיל. בלורית מתנפנת בשוכבות. ערמומי במקצת. בוגר בהשוואה לשניים בחבורה. עיניו הבריקו לעתים בזהותו הגאה כבן המושבה. מנוי קבוע על "הטכנאי הצעיר", וממציא המצאות על פי ההוראות בחוברת בתוספת הברקות משל עצמו. בדמיונו זיהה במנהל בית-הספר, חיים צימוקי, את היטלר בתחפושת. צימוקי היה שם הגנאי שנתנו לו התלמידים.

השלושה הסתתרו שעות ארוכות והתחקו אחרי המתחזה, צורר היהודים. רשמו את תנועותיו בפנקס סודי. כל מה שנערם במרתף ביתו נחשב לכלי-נשק, וקופסאות השימורים ככלי-קיבול לגז המסוכן שבו השתמשו במחנות ההשמדה. צבי היה משוכנע שגם אדון רובינשטיין, שגר בשכנות ליד ביתו, הוא מרגל גרמני, בעל קשרים אמיצים עם נאצים בכל רחבי העולם, נתון לפיקודו של צימוקי. כדי להסוות את פעילותו השכיר את האגף הקדמי של ביתו שיהפוך לתחנת הנוטרים המרכזית של המושבה. מוט על גג הבית נחשד כאנטנה המשדרת לסוכנים חשאים גם אחרי המלחמה. הדמיון אינו נעצר כהשערה מלומדת, משכילה, בלבד, אלא מוליך לפעולות, המעשירות את הרומן בסצנות עלילתיות. התבוננות בכפר הערבי השכן בהנחה שמתוכננת התקפה על המושבה. מלחמה בגרמנים, בכידונים עשויים מקלות מחודדים, פרטיזנים ביערות לוקחים שבויים, גם יפנים.

יב. מעשים יחדיו

בהליכה עם גיורא לבית הספר ובחזרה אכילה של תפוזי שמוטי שאין דוגמתם לטעם. אורי מעתיק ממנו במבחן החשבון, וגיורא נעזר בו בכל המקצועות האחרים. אורי, בעצת אביו, הולך עם צבי ללקט פטריות למכירה. שניהם אוהבים את נלי. אגב חלוקת הפטריות האזינו לנגינתה בפסנתר בקומה השנייה בדירה של משפחת פלז. אורי לא רצה לקבל כסף. חברו נאות לקבל שני גרוש. האחת, ששניהם חומדים, יכולים לאהוב, עד שיחלפו הנעורים ותתעורר הקנאה. השלושה יחדיו מחזקים את עמודי הסוכה במלונה. בחלוקת התפקידים יצא צבי לסייר במקשה, למצוא אבטיחים ראויים לאכילה. אורי צריך היה להביא כמה קלחי תירס. גיורא דאג להביא מצרכים מן הבית. קושש עצים והכין ענפים ושיחים למדורה, בצוותא עד להתנגשות מילולית. צבי מזכיר את דארווין תוך כדי עיסוק במזונות. מכתיר את גיורא המסרס את השם לדארוויל, כטיפש. פרץ הקללות מפיו של גיורא, בהזדמנות זו ובהזדמנויות אחרות, נרשם ברומן בקפדנות ודומה שאין לו מתחרה בכל יצירה אחרת בספרות העברית, פרוזה או שירה. הוא כולל ערבית ויידיש, תורכית, רוסית, הונגרית, מלים שלמות ומלים מפורקות לעיצורים ותנועות. מוסיף לכך את שפת הגוף בזעמו ואת הצלילים בגובהם. צבי קוטע אותו בשלוש מלים: "ואתה צפיע-יבחושים!" (עמ' 95).

פואטיקה של פירוט מוסיפה המחשה, להגיגיהם ולעיסוקיהם של השלושה. צבי קונה סדרות של ספרוני בלש, ומתחלק בהם עם אורי. גיורא מצטרף, בחשש, לקריאתם. האספן הגדול הוא האני המספר. בולים, גולות זכוכית, קופסאות, תרמילי כדורים, עטים, גלויות, כרטיסי-דגלים, ספרים, מחברות ישנות, בקבוקי תרופות, גופיפי כספית ממדחומים שנשמטו ונשברו, סמלי יחידות של הצבא הבריטי בתקופת המנדט, מטבעות מימי התורכים. האיסוף מקנה התודעות לדיוקנו העצמי של כותב הרומן. הוא מספר על מנהגו בהפסקות התכופות בין כתיבה לכתובה. התמסרות למעדני אכילה. פלח אבטיח קר. לצידו פרוסה עבה של גבינת צאן מלוחה וצמיגה. קלח תירס מבושל וטעים. חמאה מרוחה על הגרעינים הצהובים, החמים. צבירת המעדנים

תימשך לכל אורכו של הרומן. ההנאה מן התפוז תהיה קנה-מידה לבחירה בקוראים מתאימים. שמוטי אדום "שרה" בעץ בקיבוץ נעץ, צילם דובי רָפֶר, מדריך לגידול הדורים. מכתיר את העטיפה. ברוך ראב טיפח את הפרי וכינה אותו על שם שרה אהרונסון. הריח הטוב של התירס הקלוי פוקד גם את הנעשה במלונה. השלושה עומדים בשמש, הופכים ברמץ ובגחלים. להוטים אחרי תפוחי-האדמה. מפויחים מבחון וטעימים ורכים בתוכם. בוזקים מלח ונהנים גם מן הריח הנפלא. להתחברות לעצמים, לטעמים, נוספה גם היכולת לעצב כמו הידיים את הצעצועים וכלי המלאכה, בתחושה מופלאה של חופש ועצמאות. "טשטשה את ההבדלים בין מי שבא מבית עני למי שבא מבית עשיר, והעניקה חשיבות יתרה למי שניחן בתבונת-כפיים." (עמ' 134).

האני המספר, בתמרוך-דרך, מיוחד לו, נכון לפרוש מחבריו במלונה ולהתחבר רחוק ונקי לספריו, שאותם הוא קורא בתאוה. נלי, אהבת נעוריו, צצה ועלתה מתוך הסיפור "מאחורי הצאן" של יעקב חורגין, וכמו דולציניה ב"דון קישוט" בתרגומו של חיים נחמן ביאליק, גיורא הוא סנשו פנסא, אורי הוא האביר האוהב. מזדהה עם החתימה על האיגרת לאהובה. "שלך עד רדתו שחת, האביר בן דמות היגיון" (עמ' 135). חמור מוכה-שחין שנמלט כנראה מן הכפר הערבי הסמוך, נחשב לרוסינטי.

יג. תוכנית-חיים: להיות סופר

רצף המעשים בסיפור המסגרת, יום השדה של השלושה במלונה, נתון ברצף נוסף של תוכנית להגשמה עצמית של אורי. משחקים בפלסטלינה היו ההתחלה, הם חדלו ובאה כתיבה. ראשית בפיליטונים שהוקראו במסיבות בתנועת-הנוער, המשכה בשירים ובסיפורים וסופה ברומנים. איתנותה של התוכנית נתונה ביכולת ההתמודדות עם ציור העתיד, שהציבו האב והאם. רק עבודה תחזק אותו, מלחמת הקיום היא המורה הטוב ביותר. כוח גדול יותר נמצא בהשפעה המשכרת של שירי אלתרמן וספרי מופת אחרים. ובצד הקריאה, האמונה בצורך בהתנסות ממשית ביחסים סקסואליים כתנאי להיות סופר. תוך כדי התקדמות בכתיבה ברשות הרבים, עמידה ללא רתיעה בפני ביקורת שגינתה מה שהפחיד אותה כ"זוהמה" והיעדרן של דמויות נעלות, "מלאכיות", ללא דופי. העולמות הפתוחים בפני תוכנית החיים: אלוהים והשמיים וכל צבאם, נבכי הנפש בכל מדוריה ורבדיה, הארץ ומלואה על נופיה אילנותיה, ריחותיה, טעמיה, סלעיה ואבניה. נדרשת בחירה. ב"ספר הגעגועים" היא מתממשת בעולם הנגלה, בחיוניות שבו, בדמיון שיכולתו להתממש, במשחקי נעורים, באמצעים הנתונים להישג, בתענוגות החושים, בהתרחקות מן הנזירות והסבל כתנאי ליצירה.

חוש הראייה היטיב לראות ולתאר את שני החברים במאבק, מתפלשים באבק, באדמה התחוחה, בין שיחי אבטיחים קמלים. לא נעדרה ההתרשמות מעמידתם בגבורה של מעטים נגד רבים. הזדהות עם יוחנן מגוש חלב, בעקבות הספר "כשאומה נלחמת על חירותה" מאת יוסף קלוזנר. התפעמות מוצדקת או מוטעית, לאור תוכנית הלימודים, בהצגת דברי ימי עם ישראל כמאבק דוד בגלית, חשמונאים ביוונים, יהודים מול ערבים, מחתרות נגד צבאות אנגליה. מאבק כזה העמיק את ההכרה בצדקת מלחמותיו האישיות כראי להיסטוריה של עמו. רגש הנחיתות שגילו אצלו חבריו, הפך ליתרון והכתיבה כהוכחה שחבריו טעו בהערכות שווא.

אורי הילד, במכנסי חאקי קצרים, סנדלים לרגליו, מתנהל עם מקל בידו ליד הכפר הערבי הסמוך למושבה. אורי הנער בקורס למפקדי כיתות בגדנ"ע בראש הנקרה מתייצב במהלומות מול מפריע בסרט קולנוע המוקרן במושבה. נפגע במהלומות אגרופ של בריון, נשאר מובס וחבול. אבל החלטתו אינה ניתנת לערעור. מכה תחת מכה, מורשת האב לבנו. המעטים ניצחו את הרבים.

ביחד עם צבי, שגם הוא רוצה להיות סופר, החלטה לכתוב רומן על תולדות היהודים מבראשית על יסוד ספריו של גרץ. להמשיך עד לתולדות המושבה על יסוד ספר היוכל. מעבר בגימנסיה במושבה, התנהגות אלימה נגד מורה. גירוש וחזרה. מעבר לבית-ספר תיכון חדש בתל אביב. "אופקים של תרבות ויופי ושל ספרות עולמית ועברית ושל ערכים" (עמ' 166). גם נלי, אהבת הנעורים היתה שם, ליד שולחן לימודים אחד. מאז והלאה התקדמה תוכנית-החיים בכתיבת שירים, סיפורים, בהגשמה עצמית של סופר. המורים בתיכון החדש תרמו גם הם. לא בדרך החיקוי לעסוק בהוראה אלא ברצון ללמוד, להוסיף דעת בלי הפסק.

סופר זקן, שגר על שפת הירקון, אלימלך שפירא, מחבר הספרים "הבלנית שנכוותה" ו"הירקון שבלב", התנגד לגלישה לנושאים צרדיים, זוטרים, בכתיבתו המאוחרת של הסופר (אורי בן עמי, אהוד בן עזר). התשובה: העלילה המרכזית בכל ספר היא במה להתרחשות מרכזית וגם לדברים הצצים ועולים מתוך הזיכרון. דווקא אלה עשויים להיזכר על ידי הקורא, גם אם הם נתפסים כשטויות. רק בין הסופרים הכותבים לפי מכסה יומית, ולא מתוך חוויות וזיכרונות, מצויים כאלה המתעלמים ממה שפקד את תודעתם, מתעקש ואינו רוצה להימלט. אפשר גם לחדול מפיתוח העלילה, לכתוב סוף באותיות של קידוש לבנה. ללכת למטבח לאכול אבטיח מתוק וקר עם גבינת-צאן מלוחה. אפשר גם להימנע מהכללת אירוע מידי, היוצר אווירה קשה מדי, אווירה של בהלה. "והיא אסון לסיפור", ו"אסון לסופר שנתקע ואינו יודע במה להמשיך." (עמ' 189).

יד. שלבים בהגשמה

ההגשמה של התוכנית להיות סופר מתקדמת בשלבים. לימוד מן הניסיון ששום פעילות של האדם לא תצליח להתחרות במה שאפשר להעלות בדמיון. מכאן הבחירה בממלכה הנעלה מכול. בצד הקריאה בספרים של ז'ול ורן, התלהבות מן הספר "יותם הקסם" מאת יאנוש קורצ'אק. "יותם שהיה גיבור נעוריי, אכן הצליח לעוף ולהפוך גשרים, ומדוע אני לא?" (עמ' 215). ואם לא במעשי נפלאות ממש, שאינם מוכיחים את עצמם, תבוא ותצליח האחיזה בקולמוס. נחשים הם נכס בדמיון הפונה מן המיתוס לחיי המעשה. הנחש הראשון, שהתגלה לעיניו של הסופר בדרך, זקוף כמקל, מזדקר מן השיחים שצמחו ליד הבית. תנוחת צייד האורב ללטאה. אביו של אורי קורא לאביו של גיורא. כולם משקיפים מתוך הבית מבעד לחרכי התריסים. נשמעת נקישת הירייה. הנחש מתפרפר. מועף באוויר. ראשו ניתז וצונח בעשב.

הנחשים חוזרים ומופיעים, מלאי חיים בסיוטי החלומות. בוקעים מחורים רבים מתוך האדמה. אין מקום פנוי מהם להציג את כף הרגל. רחישה זדונית, לשון שלוחה ושיניים מכישות. "אילו הייתי סופר סימבולי ומבקש לבטא בספריי את הדמוניות בסמלים – הייתי משתמש עוד רבות בנחשים של ימי ילדותי." (עמ' 220).

נחש מפחיד פגש הסופר בעיסוקו במאפייה של קיבוץ עין-גדי. ירה בו ברובה טוטו מבעד לחלון הפתוח. ראשו של הצפע נמעך. במקום מגוריו בעיר, בעלי החיים היחידים שהוא רואה הם התיקנים המעוררים בו סלידה. בהיכנסו למטבח, בלילה, מדליק את האור, נכון להתענג על כריך טעים. ויש גם כלבי-בר, שהתרבו בטבע כמו חתולים. בימים ההם עדיין הסתובבו חופשיים בשדות וליד הכפרים של הערבים. נחשבו שניים בסכנת לאחר הנחשים. נשיכותיהם יכלו גם להרוג אנשים. "והם גם גיבורי רומנים כמו יצחק קומר – בכלבת" (עמ' 231). צייר השלטים ב"תמול שלשום" של עגנון ובלק כלב החוצות ביפו ובירושלים.

היחס המחמיר, מורשת בית אבא לעבודה ולכסף, יוצר תגובה הפוכה. ליהנות מכל קיוסק ולהרגיש תחושת אשמה. גם רווחים מכתובת ביקורת, מעריכה של ספרים, ומכתיבה של ספרים רבים ככל שיהיו, אינה פוטרת מן ההרגשה של בגידה בהשקפת עולם שהטיף לה האב והגשים אותה הלכה למעשה.

השם "ספר הגעגועים" נכתב על קרש, בסיוע זכוכית מגדלת של צבי שהציתה אש והניבה את שתי האותיות הרצויות כשלט למלונה. היום היה מוסיף עליו, דברי סופר מקונן. "בצער רב וביגון קודר עלינו להודות שרוב מה שהיה לא רק שכבר לא יהיה אלא גם יישכח לגמרי!" (עמ' 229). יש געגועים מצמררים, זכורים, משחייה מסוכנת באחת מן הבארות שנהגו לקדוח פעם בפרדסים וירדו לתוכן בסולם של עשרות מטרים. [מדובר בסיפור בבריכת בטון עגולה גבוהה שהיו עולים אליה בסולם. – אב"ע]. אורי כמעט וטבע ברגע של שחייה כושלת. ניצל בנס בכוחות עצמו, בהיעדר תשומת לב של שני חבריו.

יש רגשות צוברי אנרגיה, דוגמת ההשתוקקות לתפוז השמוטי, שחלף מן העולם. נשאר מזמן בגדר של געגוע. ויותר מכל געגועים ככמיהה, כיסופים, תשוקה, כיליון-נפש להגיע מחדש ליעד נכסף מן העבר הקרוב או רחוק. בתוכנית החיים של הסופר געגועים כמוטיב, כעלילה מרתקת, מפותלת. ערוכה בפואטיקה ייחודית. כתיבה בנגיעה ממשית ככל שהמילים מסוגלות לבטל מחיצות. להעניק עליונות לחושים, למגעים אינטימיים, לרבות בהיענות ליצרים פורצי איסורים

ומוסכמות. כתיבה בנגיעה בממלכת הדמיון. בהתנהלות במסלולים בגובה העיניים. עולמות שלמים העוברים מהילד אל המבוגר.

הספר מצטרף לגעגועים בתוספת יוקרה וחשיבות הראויות ליצירה גדולה. שלב גבוה, מרומם בהגשמה עצמית של סופר. געגועים למגע כהיענות לסקרנות חובקת כול. "ובוודאי שאי-אפשר לכתוב ספר בעל ערך בלי להיות ניחן ביצר הסקרנות" (עמ' 241). סקרנות היוצאת מדחף מופשט למגע מוחש. התוודעות לגוף על כל צדדיו, בידיעה שזכות הבכורה מגיעה ללב האוהב, כמקור היצירה. לרבות הלב שאהבתו נכזבה.

טו. זמנים מחוברים

חוויות ההתבגרות אינן ככולות לאחדויות הזמן, המקום והעלילה. פואטיקה של נגיעה מתרחבת לכל הזמנים. יוצאת מן הפרדסים והשדות, לחיים מחוצה להם. בדומה להפסקות המוליכות למיטבח ומרנינות את ההמשך כך הסגנון המלכד מה שהיה, מצוי ובדוי, עם תובנות בהווה. "עד עצם היום הזה," כצירוף חוזר כעדות על מהימנות הזמנים שחוברו יחדיו. תקופת החופש הגדול, זמן העלילה בסיפור המסגרת, ביום שדה במלונה בכרם, למשך כמה שעות, היא עונת הבציר באחוזת פלו. זמן מוגדר לפי מחזור העונות. אורי נשלח לעבוד בבציר עצמו, אף שזו מלאכה אחראית. [מדובר לא בבציר עצמו אלא בניקוי האשכולות מענבים פסולים, וזאת כבר תחת הסוכה. – אב"ע].

זווית ראייה מוכללת במרחב-זמן, הכרם והמתרחש בתוכו. העמידו אותו בחברת פועלים ערבים ("שקצים", במקור, בעקבות יידיש, כינוי מנמיך של גוי צעיר או נער יהודי פורק עול, על יסוד הפסוק "שקץ תשקצנו"). שם תואר היתולי להתרחשות שחלף זמנה. ליד שולחן קרשים גס לאורכה של סוכת-גפנים רחבת-ידיים על גבול הכרם. "סמוך לדרך העגלות אשר לאורכה שדרת עצי תאנה נהדרים." היא כיום הכביש לניר-אליהו ולבית-ברל המסתעף מכביש כפר-סבא רמת-הכובש. מעצי הגפנים ומהתאנים לא נשאר זכר. " (עמ' 27).

ביקורת כואבת על תעתועי החברה המשחיתה את העבר היפה. הגפנים והתאנים נמצאים במוקד ההערכה וההתבוננות, המלכדות את הזמנים. מה שהיה, מה שאיננו ולא יהיה עוד. מוסיף לכך את השוני בין דרך-עגלות לכביש. זמן, מקום ועין-מתבוננת חוברים יחד, בעמדת תצפית, מוכללת ומושכלת, מן המספר אל הקורא. פואטיקה לא-אריסטוטלית, נאמנה למספר, במהלך דרכו והתנהלותו בגבולות שנקבעו והתפרשו על ידו ב"ספר הגעגועים".

האב בא לראות כיצד מתקדמת העבודה, ונשא נאום קצר בערבית, שפה שבה שלט היטב, לרבות קריאה וכתיבה. "שנים רבות לאחר מותו של אבא, " זמן מתמשך, בזימון של החי והמת. "הייתי רואה אותו עומד שם, כפוף-קמעה ופניו צרובות שמש. לבוש חולצת-חאקי בהירה, קצרת-שרוולים." (עמ' 27). הזמן הקיצי מומחש במראה הפנים ובלבוש. מכאן לתיאור של הדור כולו, שחלף זמנו. בנעליים חצאיות ישנות, בסנדלים סגורים היטב שנראו כנעל, בבגדי חאקי, ולא שינו ממנהגם גם לאחר יציאת הבריטים מן הארץ.

ההתחברות כמו המובנת מאליה של כל הזמנים, מזמנת אליה גם את רעיית הסופר. אינה מתפעלת מן העז הלבנה שהוא רואה אותה בגעגועיה אליו. "היא אמרה שככל שאני מזדקן, אני נעשה ילדתי יותר, וזה ממש מדאיג" (עמ' 38). וכי הסופרים שהיא קוראת, כותבים על אנשים אחרים, אינם שמים את עצמם ואת יצריהם במרכז, ואינם שקועים כל הזמן בסיפורי עיזים שהיו להם בעבר הרחוק.

ההסתכלות פנימה, בעקבות דברי הביקורת, חורגת מן השעה שבה הם נאמרים. "אולי אשתי צודקת וצדקו גם הוריי בשעתם ואני בחרתי במקצוע הלא-נכון?" (שם). נוסף לכך מימד אירוני, מבודח. איזה מין סופר הוא שהעז שחלב וליטף בילדותו חשוכה לו יותר מגיבורים דמיוניים. "שלא לדבר על הסבל האנושי, בייחוד הפלסטיני, שאצלו לא בא כלל לידי ביטוי!" (שם).

נשמעת התנצלות, חוזרת ונשנית במהלך הספר, על עיסוקם של השלושה בגרמנים בתחפושת (צימוקי ורובינשטיין). וכך גם המלחמה בגרמנים, באווירונים תוצרת-בית, בעת שילדי היהודים הובלו למחנות התופת. מדובר בזרם התודעה המתחבר למייד, לאקטואליה הקרובה, הנתפסת ביתר קלות על ידי הדמיון. ההתנצלות המאוחרת היא מבוגרת.

בספר הוקדש פרק למלחמה בממשותה. שזכתה למקום מרכזי ב"אנשי סדום". וכאן במה שמוגדר: "פרק היסטורי", שואף לעובדות. "צנחנים גרמנים בוואדי-קלט" (עמ' 49). הסופר

מתגלה כמי שאינו סומך על דברי אחרים, שמועות המתפרסמות בעיתונים והן בפי כול. אחרי שנים רבות הוא חוקר את הפרשה ואת שמצא הוא מעלה על הכתב לא כגעגועים, אלא כתיאור מרתק מכול בחינה שהיא.

רציפות בזמן ובמקום שמורה גם למעשיות הערביות: האחת על דבלה צמוקה, כזב סאטירי, השנייה על פתגם שנקנה בדינר זהב והוכיח את יעילותו. כזב חינוכי. אל תעבור ברגליך את המים בטרם תבדוק את עומקם. לכל אורך הספר מתברר כי פואטיקה חושנית של נגיעה, איננה פוסחת על פואטיקה של שמיעה. דין דומה לסיפור על ידית הסכין שהגיעה לבטן בנו של עבדולקדר. כזב בענייני אכילה. לכל מעשיות הכזב (מיטב העלילה – כזבה) נודע מקום כאתנחתא להנאתם של הקוראים. דמיון מזרחי המצטרף היטב לממלכת הדמיון של אורי, צבי ולעיתים גם של כוכב הכדורגל גיורא.

טז. בנתיב הזיכרונות

המשכו של "ספר הגעגועים", מופיע בשמו המפורש של המחבר. חזרה מורחבת לרשימה בשם "בטעם הזיתים מריר", היענות להצעה בעיתון "הארץ", "תרבות וספרות", 28 באוקטובר, 1977, מופנית לסופרים לכתוב על בית, רחוב, יישוב, שהטביעו חותם על חייהם ועל כתיבתם. הבית שתואר, זכור ביותר, רחוב פיק"א 10, פתח-תקווה. הפואטיקה היא דיאכרונית, מוקדם תחילה, ואחר כך סינאופטית, מלכדת זמנים, המאוחר חוזר כשייך לנתיב הזיכרונות המוקדמים, בעוצמתו החווייתית.

דמותו של הסבא רבי יהודה ראב בן עזר, משחק עם הנכד ומספר לו סיפורים. הילדה רות לומפ, שהורכבה על האופניים [זה היה "מטוס" מעץ. – אב"ע], הלא היא הסופרת רות אלמוג. הסופר יהושע קנז המתאר את המושבה מזווית ראייה אחרת. לעיתים מופיע בחצר אחיו הצעיר של סבא, רבי משה-שמואל ראב. מצחיק בזריזותו. מניף מקל ומשחק עם הילד ב"פרטיזנים". הדוד, רבי משה שמחה זילברווסר [טעות. רק שמחה זילברווסר. – אב"ע], מבשר את פרוץ מלחמת העולם. הילד בן שלוש ואביו בנימין, טורייה בידו, מכין שדה חכור לזריעת תפוחי-אדמה. זכורה האגירה של חומרי מזון. האם אופה במשך כל שנות המלחמה שתי חלות קטנות אחת לשבוע. הבית חילוני. המאכלים במסורת ארץ-ישראלית, מזרחית ופולנית (מצד האם). אהבת זיתים מאז ועד היום. לקוחים מעצי זית, נטבלים בשמן ערבי מקומי, טרי, בזוקים בזעתר כתבלין.

חמישה עצי זית בחצר הלהיבו את הדמיון. תמונה מצוירת ראשונה. עצי זית ותחתיהם שתי עיזים רובצות, הצייר אריה אלוואיל. בהווה, בבית-דירות בתל-אביב, זיתים ירוקים לכתישה עצמית ולשימור בצנצנות. אינם עוגיות המדלן שתיאר פרוסט. אינם נתונים בחיפוש אחר הזמן האבוד. הם בפירוש חלק מן ההווה. נמצא כי הזיתים הם כלי-תעבורה להנאת כל החושים, המשרתים את כל הזמנים, "אני נהנה מהם כיום בדיוק כפי שנהניתי אז" (עמ' 282). האכילה אינה סמל אלא מציאות, הנאה של הלשון, תרתי משמע, שפת החושים ושפת הכתיבה. מעשי אבות סימן לבנים. בנימין הבן, לו מוקדש "ספר הגעגועים", עוזר לאביו בכתישת הזיתים מדי סתיו, כבר בהיותו בן שנתיים.

חוויות ילדות שמורות במרכז התודעה כנוכחות-קבע, טיול תמים, מתמשך, לגוש של פרדסים, הפחיד את המשפחה כהליכה לאיבוד. לאירוע התוסף נופך מזור, תימהוני. יריב, חבר, מת מדלקת המוח. הילד מתגונן, כאילו לא אכפת לו. שותק, אדיש למראה, כאילו מה שאירע אינו נוגע בו.

מראה חיים: סבא יהודה הזקן מטפס על עץ מזמרה בידו. הנכד מקבל ממנו את האשכוליות ומניחן בזהירות בסל נצרים.

מראה מוות: הסבא נפטר בל"ג בעומר, תש"ח. כבן תשעים, היחיד ממייסדי פתח-תקווה בסתיו תרל"ט, סוף 1878, שזכה לראות בהקמת המדינה. בא תלמידו, השומר אברהם שפירא האגדי, עמד בפתח החדר בו מונחת הגופה, מצדיע ושר "התקווה".

תולדות קלמניה, בהמשך לרומן, מתוארים ברצף היסטורי, בליווי הערות מן הזמן הזה. אחוזה פרטית שבנה דודו של אהוד בן עזר, ברוך ראב, בשביל משה גריידינגר מאנגליה, על שם אביו קלמן. למקום נודעה גם חשיבות ביטחונית, מקום אימונים לחברי "ההגנה". גם תלמידי מקווה-ישראל היו באים להשתלם שם. בכניסה לחצר, שהוכרזה כמקום לשימור היסטורי,

נמסרים הפרטים וכולם מתייחסים למשפחת היהודי העשיר מאנגליה. רק שמו של הבונה והמתכנן, ברוך ראב בן עזר, לא נזכר שם. האיש שהיה ידוע ביושרו הקיצוני קנה צינורות ברזל בתל-אביב, לצרכי האחווה. הוא עצמו ובני ביתו מתרחצים במטבח. השירותים בחוץ בתא עץ. הסוחר שממנו נקנו הצינורות הביא לביתו של הדוד [בפתח-תקווה. – אב"ע] אמבטיה, אסלה וכיור. כאשר בא הדוד הביתה הביט בתמיהה על המתנות, דמי התיווך. העמים הכול על משאית, חזרה לנותן.

כאשר עזב הדוד את עבודתו בקלמניה הסביר שכבר אין צורך במשכורת גבוהה של מנהל משק כמוהו. מאחר ומלאכתו בהקמת משק חקלאי, מתוכנן כהלכה, ומכניס רווחים, הושלמה. "כל מה שנחקק באבן, עלול יום אחד להישחק, להיזרק, להיעלם, להישכח. אותיות חקוקות בספר לא תיעלמנה." (עמ' 289).

בפרדס זכורות הצלחות הרבועות של עפר תחוח, כגודל נוף האילן, ענפים וצמרת, שמילאו אותן בשפע מים פעמים אחדות במשך הקיץ. לא היתה עבודה נעימה יותר מאשר להעביר את זרם המים מצלחת לצלחת. את המים הצלולים והבהירים שנשאבו מן הבאר היה אפשר לשתות בלי כל חשש.

בימי החורף יושבים בצוותא, בחבורה או משפחה, ואוכלים תפוזים, עשרה, עשרים בהינף אחד.

חיזוק לתולדות קלמניה על-פי קדיש יהודה סילמן. הרשמים פורסמו תחילה בביטאון "העולם" (גיליון ל"ב, 18 באוגוסט, 1931). נוסחו בהתאם לכתב-היד המקורי שנשלח לדוד ברוך. הרשמים הם פרי ביקור במקום שלוש שנים לאחר ייסודו. שלוש-עשרה שנים לפני בוא המשפחה לגור שם. התיאור בעברית מעשית, פיוטית ומתפעלת. רצופה אהבה והתפעמות. מושבים יהודים שהם נשמת הארץ, שהפריחו נשמות הארץ. עוברים בין פרדסים יהודיים ושכונות יהודיות. "מה מתוק מאלה?" (עמ' 295). אילו היה יכול היה נוסע כל הימים, הלך וחזור בדרך הזאת בין העצים. פרדס יהודי נפשו יוצאת אליו. נכון לחונן עפרו ולנשק ענפים ועלים. טוב ונעים ונחמד עם דמדומי הבוקר וזהרורי הערב.

מנהל המשק, מר ברוך ראב. איש כארזים, החסון בין מקימי פתח תקווה. מן הביצה יוצאת עצה לכל היהודים עשירי אנגליה ואמריקה. כיצד חוקלו, מלשון חקל תפוחים קדישין, האדמות והיו למטעים. כל השטח מעורר השתאות, מעשה מלאכת מחשבת אמנותית. "שמש ארץ-ישראל השתפכה עלינו בזהרוריה ובחומה. נמצא בי כוח עלומים, כוח חדש. אכלתי חופני-חופנים מן התות הגדול והעסיסי. בשר-תות היה לי למעדנים ומדם-התות שתיתי יין תוסס. "מה יקר תות-השדה לעיניך בדרך! וכענבים במדבר, כתות בערבה, מצאתי קלמניה." (עמ' 308).

יז. סערת-רגשות

קלמניה כטירה קסומה. בית-האריזה בימת חזיון לרומן: "הלילה שבו תלו את סרג'נט בראון" [טעות: סרג'נט מורטון. – אב"ע]. אחת-עשרה שנותיה הראשונות בניהולו של הדוד ברוך. ארבע שנים, 1944 ועד לשנת 1947, בניהולו של האב בנימין, אלה הזכורות בהתרגשות יתרה על ידי כותב הרומן. ימים של אושר. ילד עברי עובד בפרדס, חותם בשמו על גיליון התשלום. בין עשרות ערבים החותמים באגודל.

הבית בפתח-תקווה אליו חזרה המשפחה, לאחר ארבע שנות מגורים בקלמניה, ירוד, גג דולף בגשם. רצפה שקועה. תריסים שאינם נסגרים היטב. החצר מלאה יבלית. לעומתו הבית של הדוד ברוך ברחוב רוטשילד בפתח-תקווה, מעורר השתאות, מבצר כחלחל. חצר ענקית ובה עצים מעצים שונים. ביניהם עץ מנגו גדול ועתיק. לא היה כמוהו במושבה ואולי גם לא בארץ-ישראל כולה.

לפרוזה הערוכה ברגש מתווספים שירים בהשתפכות-נפש. תשובה לשאלה: מה שרד בזיכרון ממשפחת בן עזר. הבאר, תרל"ח תפילות בשנה הראשונה לייסוד המושבה, נרקיסים וריח יסמין. "פירורי אהבה במשעולי העפר / מושבה קטנה בצל הפרדסים / אל מלא רחמים של איכרים / משפחת ראב של זיכרונות / אהוד בן עזר של מלים." (עמ' 316).

שיר נרגש שנכתב עם היוולדו של הילד בנימין, לו הוקדש הספר, "חסד אבותיך" (שם). קינה על מה שהיה ואיננו. מושבה שהיתה לעיר והחליפה פנים. נוסדה על פרדסים כרותים, נזרעה

בתים על שדות. והארץ לא תשקוט, לא ארבעים ולא מאה שנה. "רק רגעים של חלב חם ונשיקות / וחסד אבות / לאטם אוזלים בשעות חייך / בני." (עמ' 317).

בהתעצמות סערות הנפש, עשרים וחמש שנים אחרי הספר בניסוחו הראשון, בשלהי סתיו. יום השנה להירצחו של ראש הממשלה יצחק רבין. דירת הסופר בתל-אביב מרוחקת חמש דקות הליכה ממקום הירצחו. אין יום שאינו עובר שם ולא נזכר בו ובסיום הטרגי של חייו. בעקבות רשימה [בעיתון "הארץ" – אב"ע] שבה צוינה הנהגתו של רבין בדרך היחידה האפשרית, הזמנה לפגישה. ראש הממשלה בחדר בלי גינוני פאר. רבין בחולצה לבנה ובעניבה. משדר הגינות, חוכמה וביטחון. שיחה גלויה, בלי להסתיר סודות. מקבל את הספר על שירי אסתר ראב, ודחתו, אחות אביו של הסופר. בהקדשה:

ליצחק רבין היקר,
ראש הממשלה הצבר הראשון –
יכול חייה של המשוררת
הצברית הראשונה
אסתר ראב
וברכה להצלחת דרכך.

רבין מספר שהתלווה פעם לבן-גוריון, בחג יובל של פתח-תקווה. ראש הממשלה דאז, דיבר בחיוב רב על מייסדי המושבה. רבין למד בגבעת-השלושה בשנים 1934-1935. למד להכיר את הרחובות ואת אורחות החיים במושבה הסמוכה לקיבוץ. התרשמות עמוקה מבריאותו, יושרו ומנחישותו להמשיך בתהליך השלום.

תפילת-אשכבה, "רקויאם", נכתבה על ידי הסופר והודבקה על קיר העירייה, בכל שנה בסמוך לארבעה בנובמבר, שאלות מקוננות: מי לא עלב בו, מי לא השתלח בו. מי לא בא אליו בדרישות אבסורדיות, מי לא החשיב עצמו חכם ממנו, יעיל ממנו, מביא את השלום מהיר ממנו, מדכא את ההתנגדות הערבית, את הטרור, טוב ממנו. [הוא] תבע מכולנו סבלנות, קור רוח ושכל ישר. הירצחו בידי יהודי ממחנה המאמינים כמוהו כהתאסלמותו של שבתאי צבי, שבגד בעמו ובמאמיניו. בעצרת [לאחר] ליל-הרצח: "שרו צרור תפילות נשגב / שטרם נשמע כמותן בישראל" (עמ' 339), השכינה היתה עם הנאספים. אלוהים היה בפיהם, בלב, בדמעות. הרצח הוא יריקה בפרצופו של כל ישראלי הגון. זה הצד השטני שהתגלה במלוא כוחו בעם היהודי במולדתו. תחושת השפלה עולה. הרגשה ששום דבר כבר לא יכול להיות כמו שהיה. מנהיג ללא שמץ של פולחן אישיות, ללא שקרים, ללא זריית חול בעיני הציבור, ללא פחד.

יח. חתימה: בדיבור ישיר

העקרונות של הפואטיקה הייחודית, האישית, מסתכמים בדברים גלויים ובוטים של הסופר על דרכו כאמן. הפרדה בין הכתיבה הספרותית לבין כתיבה מגויסת לתיקון עולם, מלחמות, רעב, דעות קדומות, אנטישמיות, דיכוי נשים. הכתיבה שלו מורכבת מהרבה פרטים, מהם בדויים, מהם קורות חיים, מהם תיעודיים, מלווים במסמכים. ההרגשה שהכול בא לתאר את האני של המחבר יסודה בהתחברות של כל הפרטים, יהיה מקורם נבדל כאשר יהיה, להווייה חווייתית אחת. באני העצמי משולבים המצאה ודמיון, מיזוג אופקים בין נפשו של הכותב לנפשות רבות. נושאים כלליים כגון אהבה, מוות, אמונות ודעות, שואה, שלום, יופי, מופיעים דרך הפרטים ולא בהכללה. הוא דוחה בשאט-נפש שכירי-עט הנעזרים בכסף זר כדי לשאת חן בעיני אדוניהם. החשובים בכל מעשה אמנות הם הפרטים. גם הנצח של הספרות טמון בפרטים. כדברו של הצייר נחום גוטמן: "גם במלים אני מצייר" (עמ' 319).

בעיקר יש להיזהר, הוא טוען, בזיהוי כל הציורים הסקסואליים כהתנסות אישית ולא כפרי של הזיות. הגיבורים הראשיים, מדברים בשם האני האינטימי, כאילו הכול הוא דיווח מפורט על מה שאירע. הזוי הופך לרצוי, שנחווה בפרטי-פרטים. עצה של סופר זקן, גנוב מעצמך, מילא. "מותר לסופר להתממזר, אבל שלא ימחזר!" (עמ' 320).

ההתקבלות של הסופר וספריו, משפיעה גם על האקדמיה ועל המבקרים. רבים הם אלה שאינם מעיזים לבטא את שיפוטם האמיתי, מחשש שלא ימצאו חן מתוך לקונצנזוס. סופם של נעדרי-הכישרון להישכח במהירות, כשינויי התפאורה בתיאטרון מהצגה להצגה. דור דור וטעמו, אך הכול נשמר לספרות האמיתית. כאשר נולד הצורך לכתוב על המציאות בלי תבלינים

בדויים, הוא עושה זאת בספרים עיוניים, מוקדשים לאישים, או נושאים מיוחדים. יש ונדרשת תגובה נחרצת. ראוי שתיעשה פומבית בכל דרך אפשרית, לרבות עיתונות משודרת. סופר ראוי לשמו צריך שיעמוד איתן מול ביקורת קטנונית, קנטרנית, מסולפת. פעמים שביקורת כזו היא סאטירה על הכותב עצמו. בהקדשה של הסופר על "ספר הגעגועים": "הספר הזה לא שייך לספרות העברית של היום אלא לספרות הארצישראלית של האתמול ושל המחר."
בנקודה זו, מתייצבת הקריאה בספר זה של אהוד בן עזר ומקבלת את חיזוקה בעיקוב אחר מכלול כתיבתו ומעידה על ספריו כראויים במלוא השייכות האמנותית לדורם ולדורות הבאים.

פרק מספרו של פרופ' הלל ברזל "המאה החצויה", כרך שלישי, חלק שני. ספריית פועלים. בני ברק, 2015. 794 עמ'.

אהוד: אני מודה מאוד לפרופ' הלל ברזל, יליד צפת, שעמד בראש תנועת הצופים כשהייתי נער – על שטרח וכתב פרק מפורט ומעמיק על ספריי – ואם הבנתי אותו נכון, מתברר שסגנון כתיבתי הקדים את זמננו בנושאים אחדים, בייחוד בכל הקשור לסקס, לעסיסיות התיאורים, ולאי ההתחשבות שלי בשמרנות של הוצאות הספרים, בביקורת הספרותית ובאקדמיה – בחמישים ושתיים השנים האחרונות –

"ההתקבלות של הסופר וספריו, משפיעה גם על האקדמיה ועל המבקרים. רבים הם אלה שאינם מעיזים לבטא את שיפוטם האמיתי, מחשש שלא ימצאו חן מחוץ לקונצנזוס. סופם של נעדרי-הכישרון להישכח במהירות." [ברזל. שם].
ואולם בעוד שסופרות וסופרים שהחלו לכתוב אחריי, ויכולים לצחצח את הסנדלים שלי – כבר נכנסו עמוק לתוך הקונצנזוס, ואין חדלים אצלנו לעסוק בספריהן/ם המשעממים בחלקם גם אם יש אצלם ובייחוד אצלן – "סקס מלוכלך", אני עדיין נשארתי "סופר נידח" ולרוב גם מושמץ – מחוץ להיכל השוטים של הספרות העברית, בין היתר משום שכנראה רק אני כותב כל השנים "פורנוגרפיה".

* * *

הופיע בהוצאת ספריית פועלים
הכרך השלישי של ספרו המונומנטלי של

הלל ברזל

המאה החצויה

ממודרניזם לפוסט-מודרניזם, הספרות ורוח התקופה

ניאו-ריאליזם והיפר-ריאליזם

עורך: ידידיה יצחקי

הספר חוקר את יצירתם של הסופרים:

יצחק בן-נר, יהודית הנדל, יורם קניוק, דן בניה-סרי, אהוד בן עזר, יהושע קנז, שולמית הראבן, חיים גורי, חיים באר, דליה רביקוביץ, שולמית לפיד, דן צלקה, אמיר גוטפרוינד, אסף ענברי, סמי מיכאל, מאיר שלו, דוד גרוסמן, אברם קנטור, רונית מטלון, אנטון שמאס, רחל איתן, יצחק לאור, אורלי קסטל-בלום, שמעון צימר, יהודית קציר, סייד קשוע, אתגר קרת.

[דבר המפרסם]